

Prof. dr. Yüksel ÇELİK¹

**KRYNGRITJET SHQIPTARE NË PERIUDHËN E
ABDYHAMITIT TË II: THEMELIMI I LIDHJES SË
PRIZRENIT DHE VEPRIMET QË I NDERMERRTE PORTA
E LARTË**

Përhapja e rrymave nacionaliste në Perandorinë Osmane dhe themelimi i shteteve kombëtare paraqet një specifikë karakteristike. Perandoria qysh nga fillim të shekullit XIX kishte përjetuar gjendje të vështirë nga kryengritjet e serbëve, bullgarëve, malazezëve etj. Si rezultat i këtyre kryengritjeve në Ballkan u themeluan shtete të reja kombëtare. Ngjarjet si Lufta Osmano- Ruse (1877- 78), nënshkrimi i Traktatit të Shën Stefanit (3 Mars 1877) dhe Kongresi Berlinit (13 Qershor 1878) ringjallen lëvizjen shqiptare për një pavarësi kombëtare, pra rilindjen e nacionalizmit të kombit Shqiptar.

Shqiptarët të cilët hynë nën qeverisjen Osmane në shekullin e XIV, qysh në fillim e pranuan Islamin. Lidhja e tyre me Portën e Lartë (Bab-i Ali) ishte shndërruar në një lidhje tradicionale. Në mesin e shekullit të XIV këta dy popuj kishin arritur kulmin e marrëdhënieve të mira mes tyre. Liderët shqiptarë kishin ruajtur sipas traditës mënyrën sociale- politike të jetës së tyre. Kjo situatë kishte

¹ Universiteti Marmara, Istanbul/ Türkiye. yukselcelik@hotmail.com

ndikuar që shqiptarët të gjendeshin në ballë të qeverisjes së sistemit të Shtetit Osman, sistem ky i cili ushqej me parimet e besnikërisë, kompetencës dhe vlerave të mirëfillta. Të drejtat të cilat njiheshin nga aristokracia vendore si ato nga fusha: politike, sociale dhe ekonomike, pas pranimit të Islamit u zgjeruan me formë dëshmuese ku shqiptarët filluan të radhiteshin si pjesë kryesore e Perandorisë Osmane.

Kryengritjet e popullit shqiptar i cili kishte përkatësinë më të madhe myslimane, ishin shfaqur shumë më vonë dhe me një platformë tjetër në krahasim me elementet tjera etnike të Ballkanit. Porta e Lartë (Bab-i Ali) kishte luajtur një rol të rëndësishëm duke mos ndërhyrë shumë në çështjet sociale, ekonomike dhe politike, autoritetin e saj e kishte formuar duke e vazhduar gjithnjë në besim nga kryetarët e fiseve dhe prijësit fetarë, përkatësia e tyre myslimane në një raport të madh ishte elementi i cili kishte mbjell besnikërinë dhe kishte luajtur një rol të rëndësishëm në bashkimin social të këtyre popujve, bashkim i cili më vonë do të përshkruhej me shekuj.²

Pak kohë pas shuarjes Pashallëkut të Shkodrës dhe Pashallëkut të Janinës, kjo pjesë u nda në vilajete, si atë të Shkodrës, Janinës, Kosovës, dhe Manastirit, andaj kjo ndikoi që sërish të ndryshojë

2 Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk- Arnavut Ulusçulluğunun gelişimi- İstanbull* 1997; Georges Castellan, *Balkanların Tarihi (14- 20 Yüzyıl)*. Përktheu A. Y. Başbuğu, İstanbull 1995, Stavro Skendi, *The Albanian Nacional Awakening (1878- 1912)*, Princeton 1967; Skendi, *Balkans Since 1453*, New York 1988; Barbara Yellavich, *History of Balkans Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge vol. I, (1983) vol. II (1991); Anton Logorecci, *The Albanians*, London 1977; Ramadan Marmallaku, *Albania and the Albanians*, London 1975; Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı*, ed. O. Karatay- B. Gökdağ, Çorum 2007, I, 568- 588; Bigehan Pamuk, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", *Balkanlar El Kitabı*, I, 340- 349; M. Balcı, Yüksel Özgen, N. Karaevli, "Arnavut Edebiyatı Tarihi", *Balkanlar El Kitabı*, III, 57- 83; Karl Sussheim, "Arnavutluk, İslam Ansiklopedisi (İA), I, 573- 592; Halil İnalçık, "Anvatuluk'ta Osmanlı Hakimiyetin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fatih ve İstanbul*, ½ (1953), 153- 175; a. mlf, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara, 1987.

gjendja administrative e këtyre vendeve, sepse kur ua morën nga duart e tyre kompetencat dhe privilegjet disa përfaqësuesve vendorë, ndikoi më pas në nxitjen e pakënaqësive të reja. Valët e lëvizjeve që erdhën në fillim të viteve 1840 në vitin 1847 u shndërruan në një kryengritje të madhe.

Këto kryengritje buruan si ndikim që solli mos qeverisja e mirë që ishte e mbështetur sipas dëshirës së disa administratorëve qeveritarë, andaj edhe nuk mund të themi se këto kryengritje ishin të karakterit nacionalist dhe kërkimit të pavarësisë. Nga ana tjetër ngarkesa e kushteve ekonomiko- sociale e viteve 1850 ndikoi që për afërsisht gjashtëdhjetë mijë shqiptarë të shpërngulen në Stamboll, Greqi, Egjipt, Rumani, Rusi e bile edhe në Amerikë, kjo është edhe një bazë për formimin e nacionalizmit shqiptarë në vitet e më pasme dhe një realizim i tyre që duhet të nënvizohet.³

Themelimi i Lidhjes së Prizrenit

Përgjatë periudhës së Tanzimatit (lexo: Lëvizja reformuese e vitit 1839 në Perandorinë Osmane) së bashku me qeverisjen dhe ligjin e ri filluan të përhapen më lehtë dhe më shpejtë mendimet dhe reformat për kombëtarizim dhe pavarësi. Në periudhën Meshrutijetit të I- rë (1876) filluan të shfaqen disa lëvizje edhe në mesin e shqiptarëve, kryengritjet kombëtare u shfaqën më shumë në periudhën pas Tanzimatit. Gjatë kësaj kohe dolën intelektualët (rilindësit) shqiptarë jomyslimanë që kishin pikësynim të ngjallnin kulturën dhe identitetin shqiptar dhe të ndërtonin të ardhmen e shqiptarëve, këta ishin (Rilindësit Shqiptarë, Renesanca) si: Naum Veqilharxhi, Dhimiter Kamarda, Girolamo (Jeronim) de Rada, Thimi Mitko dhe Konstantin Kristoforidhi, objektivi i tyre ishte se ata përpiqeshin në botimin e librave, gazetave, revistave dhe publikimin e botimin e alfabetit shqip. Ndërsa nga vitet 1860 kësaj lëvizjeje iu

³ Castellan, a.g.e.s. 373- 374.

bashkëngjitën edhe vëllezërit nga pala myslimane si Abdyl (Abdullah Hysny), vëllezërit Naim dhe Shemsedin Sami Frashëri.⁴ Në vitin 1864 nga rilindësit shqiptarë në Stamboll e themeluan organizatën “Xhem’ijet-i Ilmijje-i Arnavudijje” “Organizata e Shkencës Shqiptare”, ky proces dhe kjo përpjekje zhvillimore e tyre u realizua me sakrificën e tyre, andaj meriton vlerë të madhe dhe regjistrim në histori.⁵

Vendet që ndodheshin nën patronatin e Perandorisë Osmane të cilat u ngritën në kryengritje si: Bosnja e Hercegovina 1876, kryengritjet Bullgare 1876, Serbia dhe Mali i Zi, brenda një periudhë të shkurtër shpresonin në autonominë dhe pavarësinë e shteteve të tyre.⁶ Ndërsa shqiptarët ishin banor të tokave nën qeverisjen Osmane, ata ishin populli dhe rajoni i vetëm që nga këto përfitime i kishin humbur shpresat e tyre. Kjo gjendje i frikësoi rilindësit dhe liderët shqiptarë, kështu që në vitin 1877 nën udhëheqjen e Abdl Frashërit u realizua një mbledhje në Janinë për të diskutuar dhe vlerësuar gjendjen e paraqitur. Përgatitjet dhe diskutimet e realizuara në Janinë më në fund u dërguan në Portën e Lartë (Bab-i Ali) duke i përcjellë këto kërkesa: Duhet të merren masa urgjente në vendet e banuara me shqiptarë në mënyrë që të mos pushtohen këto vende, në të kundërtën në këtë mison ata do ta autorizonin vetveten e tyre, rajonet e banuara me shqiptarë duhet të bashkohen në një vilajet të vetëm, në fushën e edukimit dhe jurisprudence të përdoret gjuha shqipe, në vendet zyrtare administrative të punësoheshin nëpunësit shqiptarë.⁷

Zhvillimet që u shfaqën gjatë dhe pas luftës Osmano- Ruse në vitin 1877- 78 (Lufta 93), kanë mundësuar ndryshime të rëndësishme në ardhmërinë e Ballkanit në përgjithësi dhe në ardhmërinë e shqiptarëve në veçanti. Pas nënshkrimit të marrëveshjes së Shën Stefanit dhe asaj të Berlinit, kishin parasysh themelimin e Principatës

4 Castellanö a. g. e. f. 374.

5 Necip Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara 1978, f. 75- 76.

6 Skendi, *Albanian National Awakening*, f. 238 vd.

7 Alpan, f. 15, 44; Castellan, f. 375.

së madhe Bullgare, gjithashtu mendohej që rajonet e banuara me shqiptarë të ndahen në mes këtyre Serbisë, Malit të Zi dhe në Bullgarisë.⁸ Kur e hetuan këtë intelektualët dhe politikanët shqiptarë erdhën në Stamboll dhe së bashku e formuan një organizatë⁹ të fshehtë, ata themeluan: Organizatën e mbrojtjes së të drejtës Shqiptare. Në këtë Organizatë merrnin pjesë shkodrani Vaso Pasha, Zija Prishtina, Mihal Harito, Iljas Çoku, Sermedi Seit Toptani, leskovikasi Jani Vreto dhe vëllezërit Abdyl e Sami Frashëri dhe disa të tjerë, me ç'rast vendosën që sa më shpejtë më 30 Maj të vitit 1878 në Prizren të mbanin një kongres të përgjithshëm.¹⁰

Në thelb marrëveshja e Shën Stefanit ishte e papranuar për shqiptarët sepse vendimet e saja ishin bërë shkak emocionesh dhe nxehje të gjakut tek shqiptarët. Ata kishin mbajtur mbledhje të shumta në rajone të ndryshme dhe kishin protestuar haptazi duke iu dërguar telegrame protestuese ambasadorit të Anglisë në Stamboll Layard dhe atij të Austrisë Zichy'ye.¹¹ Kjo gjendje përshkruhet në një mënyrë shumë të mirë nga Valiu i Kosovës Osman Pasha, ai situatën e reflekton në këtë mënyrë: "Në këtë kohë banorët e këtij rajoni kanë marrë disa njohuri që kanë rrjedhur nga armiku i tyre, nëse shikohet gjendja e tyre e përgjithshme ata nuk kanë siguri në

8 Sipas marrëveshjes së Berlinit rajonet e banuara me shqiptarë si Ulqini (Dulcigno), rrethina e Bohorit, Hoti, Ragwa, Plava (Plav), Gucia (Goussine), Bari (Antivari), dhe Ispici (Spezzia) do t'i takonin Malit të Zi; Prishtina, një pjesë e Sanxhakut, Vranja (Vranjea), Kurshumlia, Leskovci (Leskowatze) dhe Prokuplja do ti takonin Sërbisë; Kumanova, Presheva (Perchova), Shkupi (Skobje), Tetova (Kalkandelen), Raka, Dibra, Voskopoja, Ohri, Bilishti, Korça (Görice) do tu jepeshin bullgarëve, (Muahedat Mecmuası, IV, 183 vd).

9 Jelavich, a. g. e. f. 363.

10 Shaban Çollaku, *'İstanbuldaki bazı arnavut aydınların XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa katkısı Üzerine'*, XI. Türk Tarih Kongresi (5- 9 Eylül 1990) Bildirdiler, VI, 1738; Alpan a. g. e. f. 15; Skendi, *Albanian National...* f. 36.

11 İskender Rizaj, *The English Documents About The Albanian League of Prizren and The Begin of Break into Pieces of The Balkans (1877- 1885)*, I f. 190- 192; Skendi a. g. e. 34- 35.

ardhmërinë e tyre, dëshirojnë të sqarojnë dhe të përcaktohen, ngase kjo ka sjell që ata kanë ra në një ndjenjë të jashtëzakonshme, andaj që atyre të mos u shkatërrohet ndera, njerëzia- humaniteti dhe feja e tyre e pastër Islame, ata kanë bërë bashkim dhe pajtim në mes vete, dhe që ta shtrëngojnë dhe të përmirësojnë këtë situatë janë kapur dorë për dorë, duke dalë në male e fusha e duke thënë: “Zoti është Fisnik.” Këta janë disa njerëz të zgjedhur dhe autoritativë, kryetarë fisesh dhe njerëz tjerë që ka ndikim fjala e tyre, ata janë nga Tetova, Peja, Gjakova dhe Prizreni.” Shqiptarët katër vite me radhë kanë bërë mbledhje të njëpasnjëshme në shoqërinë e tyre “besa”, në mënyrë që të pengojnë këtë ecuri të rrezikshme, Osman Pasha gjithashtu potencon se i ka dhënë përkrahje të madhe popullit për këtë tentativë të tyre.¹²

Marrëveshja e Berlinit përmbledhonte situatën e parashtruar nga Rusia andaj që kjo situatë të qartësohet edhe më tepër dhe të kërkohen gjykime tjera u mblodhën në Kongresin e Berlinit dhe pas këtij e nënshkruan marrëveshjen e Berlinit më 13 Qershor të vitit 1878.¹³ Në këtë marrëveshje paraqitej se Serbia, Mali i Zi dhe Rumania po e fitojnë pavarësinë ndërsa vendet (Kazatë) që thuaja plotësisht ishin të banuara me shqiptarë si Plava, Gucia dhe Ulqini do t’i jepeshin Malit të Zi. Fjala e kryetarit Bizmark në Kongresin e Berlinit se: “nuk ekziston një komb që quhet shqiptarë”, ishte një thënie goditëse¹⁴ që më vonë u bë shkak për shqyrtimin e kërkesës së këtij popull nga shtetet Evropiane. Gjithashtu në këtë marrëveshje edhe Austria dhe Bosnja e Hercegovina kishin fituar të drejtën e qeverisjes dhe okupimit. Si rezultat i kësaj në fund kuptohet se me marrëveshjen e Berlinit edhe rajonet e banuara me shqiptarë kishin fituar të drejtën

12 Arkivi Osman Pranë Kryeministisë, (BOA), Arkivi Yıldız, Yıldız Arşivi Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS), Dokument i paraqitur veçanërisht, nr. 166/ 23.

13 Sipas marrëveshjes së Berlinit: Kalama është përkufizuar në mes të Shqipërisë dhe Greqisë, qytetet e banuara me shqiptarë si Gucia, Plava, Bari, Ulqini, Podgorica, Karanja (Kotori) t’i lësheshin Malit të Zi, ndërsa në Vrajë, Kurshumli dhe Leskocv sundmi nga e Sërbisë ishte njohur zyrtarisht.

14 Castellan, a. g. e. f. 376.

e ndarjes ndërmjet shteteve tjera Ballkanike, gjithashtu atyre u janë marrë parasysh edhe përkufizimi i kufijve të tyre etnik dhe popullata tyre me numër të shumtë.

Shqiptarët vendosën që me 10 Qershor të vitit 1878 të mbajnë një kongres të madh në Prizren, në këtë kongres do të merrnin pjesë 300 delegatë nga të gjitha viset e banuara me shqiptarë.

Më 10 Qershor 1878 tri ditë para Kongresit të Berlinit, Organizata e Lidhjes së Prizrenit nga e gjithë Shqipëria me pjesëmarrjen e 300 delegatëve në Xhaminë e Sinan Pashës në Prizren është mbajtur në kongres universal.¹⁵ Në këtë kongres kanë marrë pjesë gjithashtu edhe përfaqësuesit mysliman nga Bosnja e Hercegovina dhe nga Maqedonia. Në krye të Lidhjes në etapën e parë është zgjedhur Sheh Mustafa Efendia nga Tetova (Kalkandele)¹⁶. Në këshillin qeverisës të përbërë nga 60 vetë merrnin pjesë këta: Ali Pasha nga Gucia, Akif Pasha nga Elbasani, Sylejman Vokshi dhe Abdullah Pasha Dreni nga Gjakova, Haxhi Zeka nga Peja, Shuajb Aga nga Prizreni, Jashar Begu i Madh nga Shkupi, Spahovik Efendiu dhe Myftiu Ejup Efendia nga Sjenica (Novi Pazari), Hodo Pasha nga Shkodra, Myderris Osman Efendiu nga Prizreni, Abdyl Frshëri nga Janina, Prenk Bib Doda nga Mirdita dhe Mehmeti Ali Vrioni.¹⁷

Anëtari më aktiv i kësaj Organizate dhe Perfekti (Deputeti) i parë në Qeverinë Osmane, delegati nga Janina Abdyl Frashëri,¹⁸

15 Alpan, a. g. e. f. 15, 49- 50; Sylejman Kylçe pretendon dhe e ka të regjistruar se mbledhja e parë është mbajtur në Xhaminë e Bajraklisë. (Süleyman Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, İzmir 1944, f. 249- 250).

16 Seknder Rizaj, a. g. e. II, 220; Skendi, Si kryetarë të Lidhjes së Prizrenit thotë se është zgjedhur Sheh Mustafa Efendija nga Tetova (a. g. e. f. 37). Ndërsa Alpani pretendon se në kryesi u zgjodh Iljas Pasha nga Dibra, (a. g. e. f. 50) Sikur që merret vesh në bazë të orientimit dhe ndikimit nga Porta e Lartë (Bab-i Ali) në këtë kryesi u zgjodh Mustafa Efendija nga Tetova (Kalkandele), pas një kohe të shkurtë kur u largua ndikimi i forcës kombëtare, pastaj u ndërrua dhe në këtë kolltuk u ul Iljaz Pasha nga Dibra.

17 Alpan, a.g.e. 50; Kylçe, a. g. e., f. 250.

18 Abdyl Beu (Abdullah Hynsy), i është një pjestarë i një familjeje aristokrate

figura më e rëndësishme e Lidhjes, rreth themelimit të Lidhjes u shpreh kështu: “Në Shqipëri duke filluar nga barinjtë dhe i gjithë populli në përgjithësi janë banorë myslimanë dhe nënshtetas të besueshëm, ata kanë nevojë për një sulltanat të tyre të posaçëm, ata kanë besnikëri ndaj shtetit dhe fesë së tyre, si dhe lidhje dashamirësie me krerët e lartë. Abdyl Frashëri i vazhdoi edhe më tej fjalët e tija duke thënë: “Shqiptarët e ndërmarrin një vendim dhe themelim të një organizate të tillë nga dashuria dhe besnikëria e tyre që kanë ndaj fesë dhe shtetit të tyre.”¹⁹ Në të njëjtën kohë Abdyl Frashëri dhe Mehmet Vrioni duke i lartësuar marrëdhëniet e jashtme të organizatës, Portës së Lartë i kishin dërguar një letër me nënshkrim të çiftëzuar me këto fjalë: “Në pjesën e Rumelisë përpos shqiptarëve nuk ka mbetur asnjë popull tjetër që donë të mbetet i lidhur me Portën e Lartë. Shqiptarët në këtë kohë janë në rrezik nga shkatërrimi dhe asimilimi. Që të mbetet Shteti (Devleti) edhe më tej në pjesën e Rumelisë kushtëzohet patjetër ruajtja e shqiptarëve. Andaj nga shkaku që të jetë e siguar ardhmëria e tyre dhe të jetë prezentë qeverisja e Portës së Lartë në Rumeli, atëherë i tërë populli shqiptar kanë bërë marrëveshje dhe janë pajtuar mes veti që ky qëllim i tyre ka rrjedhojë të mirë dhe në bazë të kësaj e kanë formuar një organizatë të tillë.”²⁰

Në Kongresin e madh të mbajtur në Prizren është përgatitur një dekret i përbërë nga 18 lëndë (nene), që janë paraqiturit nga themeluesit e kësaj organizate. Këto nene paraqisnin parimet themelore dhe se si do të jetë forma e qeverisjes së saj. Ja disa nga ato:

1. Prizreni të jetë epiqendra kryesore e të gjitha trojeve shqiptare që janë të lidhura me të gjithë Shqipërinë.

dhe të njohur. Në Janinë punoi në Drejtorinë e Financave, ndërsa pas paraqitjes së Meshrutijetit të parë, është zgjedhur si deputeti i parë në Qeverinë e Deputetëve Osman, si deputet Janina, (Alpan, f. 14; Skendi, Albanina National..., 36.)

19 BOA, Arkivi Osman pranë Kryeminsitrisë, Yıldız Esas Evrakı (YEE), Pjesa nr. 14, Dokumneti Nr. 2239, Zarfi nr. 74.

20 BOA, YEE, Pjesa nr. 14, Dokumenti, Nr. 88/ 7, Zarfi nr. 88.

2. Kjo organizatë e kryeqendrës do t'i ketë degët e saja në të gjitha qytetet dhe qytezat, anëtarët e këtyre degëve do të zgjedhën nga ana e popullit dhe aktivitetet do t'i veprojnë sipas vendosmërisë së rregullave që ndërmerren në qendër të organizatës.

3. Anëtarët kryesorë të Lidhjes, delegatët e jashtëm kur të kthehen në rajonet e tyre do të themelojnë degët e Lidhjes, dhe brenda 10- 15 ditëve të formojnë njësitë ushtarake. Paria fetare dhe administratorët e tjerë qeveritarë të ndihmojnë Lidhjen në vërtetimin e ushtarakëve produktivë, personat që do të marrin pjesë në njësitë e formuara ushtarake ose ata që do ta tradhtojnë këtë ftesë do t'u digjen shtëpitë e tyre dhe do të ndëshkohen në formën më të rëndë.

4. Gjeneralët e përcaktuar në sektorin e policisë do të jenë të zgjedhur nga ana e popullit dhe këta do të veprojnë sipas urdhrave që drejtojnë degët e Lidhjes.²¹

Pas formimit të kësaj organizate dhe pas vërtetimit të qëllimeve dhe objektivave të saj nënshkruhet nga 500 vetë dhe nga Dega e Lidhjes në Shkodër më 13 Qershor të vitit 1878, kjo ankesë dërgohet me anë të përfaqësuesit të Anglisë kryetarit Lord Beaconsfield në Kongresin e Berlinit, përfaqësues i Anglisë në këtë Kongres. Në këtë ankesë veçohet: Shqiptarët janë të penguar nga qeverisja e shtetit të tyre. Gjithashtu edhe Porta e Lartë e kishte dobësuar qeverisjen dhe mbrojtjen ndaj shqiptarëve, po ashtu ky popull me vite të tëra kishte qenë nën qeverisjen e qeverive të ndryshme dhe edhe pse kanë jetuar nëpër etapa të ndryshme me fe të ndryshme nuk e kanë humbur asnjëherë identitetin e tyre kombëtarë dhe nuk do të asimilohen asnjëherë. Këto fjalë ishin të nënvizuara nga ana e tyre.²² Në të njëjtën kohë në Stamboll Organizata për Mbrojtjen

21 Alpan, a. g. e., f. 50- 51; Skendi, *Albanian National...*, f. 37- 38. Sipas citimit të Sylejman Kylçes në citimet e tija fute e përzihet edhe kjo dhe thuhet se përfaqësues në kryesi të Vilajetit të Shqipërisë përkohësisht u zgjodh dhe u emërua Ahmet Muhtar Pasha, dhe se në emër të Organizatës ata formuan një shoqatë të xhandarmërisë dhe në emër të së cilës mblidhnin edhe taksa. (Külçeö a. g. e. f. 250.)

22 Skendi, *Albanina National...*, f. 44- 46; Alpan, a. g. e. 51- 52.

e të Drejtës Shqiptare nga shkodrani Vaso Pasha në një ankesë të dërguar ministrit të punëve të jashtme të Austro- Hungarisë kryetarit Kont Andreassy thoshte duke ia bërë me dije atij se: “si do që të ishte shqiptarët do t’i mbronin tokat në të cilat ata jetonin.”²³

Organizata në një anë shtonte protestat në Shtetet Evropiane dhe në anën tjetër më 25 Qershor kur anëtarët u kthyen në rajonet e veta themeluan degët e tyre. Në organizatë në rend të ditës merreshin teme me këto tituj: “Njëshmëria e Vilajetit”, (të bashkuarit e trojeve të banuara me shqiptarë në një vilajet të vetëm), të eliminohet sa më shpejtë nga masa hakmarrja e gjaqeve e cila ishte mjaft e përhapur, Kongresi i Berlinit të vazhdohet gjithqysh dhe kur të fillohet okupimi sa më parë të formohen njësitë ushtarake për mbrojtje.²⁴ Lidhja e cila ishte e themeluar në Prizren më pas me 2 Korrik 1878 në mbledhjen e mbajtur me 8 lëndë kishte nxjerr një rregullore të re që kishte të bënte me bashkëpunimin në mes shqiptarëve dhe Boshnjakëve kundër okupimit ku në këtë rast degëve u dërgohej dhe u bëhej me dije se përkitazi me këtë janë ndërmarrë vendime të reja që kësaj radhe do të mbrohen edhe me armë.²⁵

23 Alpan, a. g. e., f. 51- 52.

24 Alpan, a. g. e., f. 52- 53.

25 Vendimet e marra mund t’i përkufizojmë në këtë mënyrë: 1- Për ta mbrojtur Plavën dhe Rugovën nga Mali i Zi, nga Lidhja e Prizrenit do të dërgohej një forcë ushtarake të përbërë nga 4000 veta. Nga Gjakovë do të shkojnë 2000 veta, për ta mbrojtur Rugovën nga Peja në Guci do të shkojnë 2000 veta. 2- Në Pazarin e Ri (Novi Pazar) do të mblidheshin 1000 veta për ta mbrojtur Kolashinin. Nga ushtria e Novi Pazarit do të dërgohen 2000 ushtarë në rajonet e Prepoljes, Çajnicës dhe Tashlixhës. 4- Në Hercegovinë do të formohet një ushtri e përbërë nga 30.000 veta. Kjo ushtri do të mbrojë rajonin e zgjatur nga Gaçka deri në Trebinje. 5- Provincat Banësia dhe Prepolje do t’i mbrojë ushtria e Novi Pazarit dhe do të bëjë bashkëpunim me ushtrinë e Bosnjës. 6- Ushtrisë së Novi Pazarit do t’i dërgoheshin edhe 20.000 këmbësorë shqiptarë. 7- Në Kosovë do të formohej një ushtri nga 70.000 veta dhe në bashkëpunim me Shkupin do ta mbrojnë vijën (kufirin) Mitrovicë-Gjilan. 8- Në Shkup do të formohet një ushtri e përbërë nga 40.000 veta dhe do të ketë bashkëpunim me Kosovën, kjo ushtri do të mbrojë vijën Vranjë- Pallankë, (Alpan, a. g. e. f. 52- 53).

Gjendja që e paraqiste Porta e Lartë (Bab-i Ali)

Marrvëshjet e Shën Stefanit dhe Berlinit rreth tokave të banuara me shqiptarë, më në fund i bashkuan Portën e Lartë dhe Shqiptarët në një problem dhe dert të njëjtë mes vete. Nga kjo shihet se fshehurazi Porta e Lartë i kishte dhënë përkrahje formimit të Organizatës, i kishte siguruar armë, bile kishte lejuar edhe mbledhjen e disa të ardhurave në emër të Organizatës.²⁶ Kjo përkrahje me anë të kësaj Organizate ishte qëllim i mospërhapjes së sllavizmit në tokat e tyre të fundit në Ballkan të banuara me shqiptarë dhe boshnjakë.²⁷ Në fillim edhe shikimi i afërt i kësaj problematike nga Sulltan Abdylhamiti i II, paraqet një vlerësim të rëndësishëm.²⁸ Në këtë mënyrë në praktikë do t'u tregohej Shteteve Evropiane pakënaqësia e popullit dhe se marrëveshjet e Shën Stefanit dhe të Berlinit nuk do të mund të miratoheshin.²⁹ Pas themelimit të Organizatës, rregullorja e cila përmbante 18 nene, në të cilat drejtoheshin një sërë kërkesash për përfitimin e autonomisë e kishin bërë të dyshojë Portën e Lartë dhe disa punëtorë administrativë që punon nëpër rajone të ndryshme. Për shembull Mutesarrifi dhe Komandanti nga Prizreni Ahmet Hilmi Pasha për shkak të dërgesave të lutjeve të mëparshme kishte urdhëruar ndërprerjen e aktiviteteve të Organizatës, këtë kërkesë e kishte dërguar në Qendër. Prandja Lidhja e Prizrenit e cila ende nuk dëshironte që të hidhte rrënjët e saj kishte kërkuar nga Porta e Lartë që ai të largohej nga detyra dhe u kishin dërguar përfaqësuesin e saj atasheun Tosun pasha- zade Mehmet Ali Beun. Por edhe Mehmet Ali Beu i kishte paraqitur kërkesat dhe qëllimet e Organizatës dhe për

26 Jelavich, a. g. e. f. 364; Marmallaku, a. g. e. f. 25.

27 Marmallaku, f. 24; Cherkezi, *Albania Past and Present*, f. 51; Skendi, *Balkans Since 1453*, f. 504. Jelavichi këtë përkrahje e pretendon të kushtëzuar, ai thotë si prioritet të kësaj Porta e Lartë (Bab-i Ali) nga shqiptarët kërkonte që ata të njiheshin sikur osmanlinjë. Jelavich, a. g. e. f. 64.

28 Sussheim, a. g. mad, f. 588; Kılçe, a. g. e. f. 249.

29 Skendi, *Albanian National...*, f. 36-37.

një kohë të shkurtër kishte ardhur në të njëjtën vi me të parët duke e përshkruar gjendjen kaotike të krijuar dhe dëshirën e flaktë dhe të shpejtë të kërkesës së pavarësisë nga shqiptarët.³⁰

Intelektualët dhe politikanët shqiptarë të Lidhjes së Prizrenit kishin për qëllim dy synime kryesore: e para çka do të bëhej e ardhmja e politikës shqiptare, tjetra ishte statuti dhe politika që do ta zhvillonte Lidhja, këto ishin dy parimet themelore të saja. Në kohën e Abdyhamitit të II ana Panislamiste (përkrahësit e fesë) e Portës së Lartë e kishte dhënë një rëndësi të veçantë edhe për prijësit fetarë që ishin në Organizatë, shejhët dhe politikanët të cilët i ruanin, gjithashtu edhe bashkëpunimit dhe marrëveshjes me boshnjakët i kishin kushtuar një rëndësi.³¹ Në aspektin fetar ky popull kishte një pamje të ndarë, por ata i bashkonte një identitet kombëtar që ishte mbështetja themelore që përmbante gjuhën dhe kulturën e njëjtë. Intelektualët dhe politikanët shqiptarë kur hetuan se një pjesë e cila e përkrahte fenë me të meta do ta pengonte pavarësinë ata vazhduan pa ndërpre aktivitetet e tyre në fushën e edukimit, kulturës dhe të gjuhës. Gjithashtu shqiptarët në një gradë të madhe, pra në maksimum kishin pasur dobi edhe nga prijëset fetarë. Në këtë aspekt janë shumë tërheqëse përpjekjet e Abdyl Frashërit. Marrëdhëniet e Abdyl Frashërit me teqetë bektashiane dhe përkrahja e Baba Alushit e cila vlerëson të potencohet lartë.³² Gjithashtu në këtë aktivitet kanë ndikim të madh edhe babai i Abdyl Frashërit i cili ishte bektashi dhe xhaxhai i tij Dalip Frashëri, rëndësinë ia shtojnë dhe botuesi i gazetës bektashiane vëllai i tij Naimi me shehun e teqesë melanite Baba Ademin.³³ Më vonë këtij grupi iu bashkëngjit edhe shehu i Krujës (Akçehisar) Baba Hyseni.³⁴

30 Kylçe, a. g. e. f. 250- 252.

31 BOA, Arkivi Osman pranë Kryeministrit, YEE, Pejsa nr. 9, Dokumenti Nr. 2642, Zarfi nr. 72; YEE, Pjesa nr. 8, Dokumenti nr. 2609, Zarfi nr. 77; Mehmet Hocaoglu, Abdülhamit Han ve Muhtıraları (Belgeler). İstanbul 1989, f. 140- 150.

32 Skendi, *Albanian National...*, f. 41- 42.

33 Nathalie Clayer, "*Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu*", përktheu. Orhan Koloğlu, *Toplumsal Tarih*, II (Shubat 1994), f. 58.

34 BOA, Arkivi Osman pranë Kryeministrit, YEE, Pjesa. Nr. 36, Dokumenti. Nr.

Prijësi liberal- kombëtar Abdyl Frashëri me rrahjen e problematikës përballë radikalëve nuk kishte për synim vetëm ruajtjen e okupimit të tokave të banuara me shqiptarë, por njëkohësisht kishte qëllimin që mos të krijohet ndasi në mes feve dhe fiseve, ai kujdesej në përgjithësi për autonominë e shqiptarëve. Më 22 Korrik të vitit 1878 kur hyri Perandoria Austro- Hungareze për ta okupuar Bosnje Hercegovinën, shqiptarët dërguan forca ushtarake që për rast nevojë iu kishin premtuar në ndihmë boshnjakëve. Por në këtë tollovi dhe atmosferë pushtuese hyri edhe problemi mbi pjesët e tokave shqiptare që pretendonte Malit i Zi si: Gucia, Plava, Bari, Podgorica dhe pjesët e tjera që i ishin dhënë Malit të Zi gjatë marrëveshjes së Berlinit, tani u shtua presioni për kthimin sa më të shpejtë të tyre në duar të shqiptarëve. Shtetet që nënshkruan marrëveshjen e Berlinit, këtë hap e bënë me presion dhe duke ia shpërlarë trurin Portës së Lartë, andaj kjo u bë shkas që shqiptarët dhe Lidhja e Prizrenit të shtojnë përgjegjësinë e tyre. Pala më radikale shqiptare kur kuptoi afrinë e pushtimit për ta zbutur këtë situatë të palakmueshme përfaqësuesi i Kongresit të Berlinit në kohën e Sulltan Abdylhamitit të II, Mushir Mehmet Ali Pasha i cili më pas erdhi në këtë rajon me 25 tabore ushtarake. Kur arrin më 25 Gusht në Prizren dhe pritët shumë ftohtë fillon të polemizojë me Abdullah Pasha Drenin të cilit i thotë të kthehet ligji i mëparshëm dhe të heqin dorë nga themelimi dhe veprimi në Lidhje, bile ai edhe u mundua të shpartallojë por nuk ia arriti të ketë sukses. Mehmet Ali Pasha nuk donte të zbulohej në publik kjo situatë e rrezikshme, andaj me 31 Gusht shkoi në Gjakovë. Këtu më 6 shtator 1878 ai bëhet mysafir në shtëpinë e Abdullah Pasha Drenit, por me këtë rast e vrasin Abdullah Pasha Drenin dhe disa simpatizues të tyre, bile edhe komandantët e Organizatës në Gjakovë.³⁵

968, Zarfi nr. 146.

35 BOA, Arkivi Osman pranë Kryeministrit, İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS), nr. 2777; BOA, Arkivi Osman pranë Kryeminsitrit, İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD), nr. 2688; BOA, Arkivi Osman pranë Kryeminsitrit, Y. A. HUS, nr. 164/98; Ali Fuat Türkgeldi, Mesaili Mühimme-i Siyasiyye, botoi B. Sıtkı Baykal, Ankara 1987, II, 137; Külçe, a. g. e. f 256- 260; Alpan, a. g. e., f. 54- 56; Skendi, Albanian Na-

Ngjarja e Gjakovës bëri që i tërë kujdesi i Portës së Lartë dhe Shteteve Evropiane të kthehej kah ata. Ky zhvillim më vonë ndikoi që Shtetet Evropiane që nga fillimi kishin menduar se lëvizjet në Prizren po drejtoheshin nga Stambolli, tani më e kuptuan se kjo lëvizje kishte karakter kombëtar. Në anën tjetër kjo ngjarje e kishte shfuqizuar plotësisht edhe autoritetin e Portës së Lartë ndaj Lidhjes së Prizrenit. Nga kjo ndodhi Porta e Lartë po mundohej të afronte shqiptarët me boshnjakët dhe nëpër të dyja rajonet po mundohej t'i mbante nën kontroll me anë të disa organizatave, porse ajo tanimë e kishte marr vesh mirë mendimin e saj për ruajtjen e tokave të saja të fundit në Ballkan dhe se Lidhja e Prizrenit i kishte dalë në përgjithësi nga kontrolli i shtetit. Ngjarja e Gjakovës kishte mundësuar që Lidhja e Prizrenit të ndahej në dy grupe në atë radikal- kombëtarë dhe grupin e mëparshëm.³⁶

Për të vrojtuar vrasjen e Abdullah Pasha Drenit dhe anëtarëve tjerë nga Mushir Mehmet Ali Pasha në Gjakovë dhe rreth gjendjes së tokave që sipas marrëveshjes së Berlinit iu dhanë Malit të Zi si: Gucia, Plava dhe rajonet tjera ti dorëzoheshin shqiptarëve u përcaktua Valiu i Manastirit Komandanti i Brigadës së III Ushtarake Ahmet Muhtar Pasha.³⁷ Ahmet Muhtar Pasha u soll me ngadalësi dhe urtësi rreth çështjes së rajoneve që i kishin rënë hise Malit të Zi, kur e pa se përpjekjet e tija nuk kanë rezultat, atëherë armiqësia në mes Lidhjes së Prizrenit dhe Qendrës në Dhjetor të vitit 1879 u shtua edhe më tepër.³⁸

Në Prill të vitit 1880 me anë të ndërmjetësimit të ambasadorit të Italisë Kont Korti u dërgua edhe një lutje që kërkonte anulimin

tional... f. 57- 58.

36 BOA, Arkivi Osman pranë Kryeminsitrisë, YEE, Pjesa, nr. 14, Dokumenti 88/16, Zarfi nr. 88.

37 BOA., Arkivi Osman pranë Kryeministrit, I. MSS, nr. 3048; Y. A. HUS, nr. 161/55; Tyrgeldi, a. g. e. f. 137, vd; Kylçe, a. g. e. f. 259.

38 BOA., Arkivi Osman pranë Kryeministrit, Y. A. HUS., nr. 163/11; I. MMS, nr. 3104.

e marrëveshjes së Berlinit rreth tokave shqiptare që do ti jepeshin Malit të Zi.³⁹ Rajonet e banuara me shumicë shqiptarë myslimanë si Gucia dhe Plava gjithashtu edhe në Malësi, dhe pjesët e banuara me shqiptarë katolik si Hoti, Gruda, Klementi dhe Tuzi iu dhanë prapë Malit të Zi. Kjo kërkesë ishte e mirëseardhur edhe për Portën e Lartë kështu që me 12 Prill të vitit 1880 në memorandumin Osmano-Malazias, më 18 Prill me vërtetimin e shteteve Evropiane kishte fituar zyrtarizim dhe mukavelnameja (dokumenti i marrëveshjes) e paraqitur nga Korti i cili filloi të citonte që ndarja e saj të jetë në mënyrë të përbashkët.⁴⁰

Mukavelenameja (dokumenti i marrëveshjes) e Kortit e cila përfillte ligjet e saja është protestuar ashpërsisht nga Lidhja e Prizrenit, ndërsa shqiptarët myslimanë dhe katolik i afroji edhe më tepër. Nga marrëveshja e kësaj bese dhe forcimi i janë dërguar 12.000 polic për mbrojtjen e rajoneve katolike.⁴¹ Kjo ngjarje mundësoi që të shfaqen edhe njëherë të vërtetat rreth Portës së Lartë dhe Lidhjes së Prizrenit, katolikët të cilët më parë qëndronin në distancë nga Organizata kjo u bë shkak që atyre tani tu jepej përkrahje. Kjo ngjarje ka bërë që Lidhja e Prizrenit të fitojë imazhin e lidhjes së mirë dhe të jashtëzakonshme tek të gjithë shqiptarët. Ringjallja e kundërshtuesve të Lidhjes së Prizrenit që kishin të bëjnë me kthimin e tokave të Malit të Zi të banuara me shqiptarë nxiti që të formojnë çetën e policëve të armatosur nën nofkën "luftëtar këmbëngulës", por nga mos dëshira e veprimit të tillë nga Porta e Lartë, ky hap është regjistruar si i pasuksesshëm.⁴² Nga kjo Shtetet Evropiane kuptuan se edhe Ulqini kishte ardhur në një përfundim të tillë dhe vendosën që ato vende t'i jepen plotësisht Malit të Zi.⁴³ Në këtë rast shtetet

39 Tyrkgeldi, a. g. e. f. 140; Skendi, *Albanian National...*, f. 62

40 Më detajisht shikoni. Skendi, *Albanian National...*, f. 62- 65; Kylçe, a. g. e. f. 161- 264. Tyrkgeldi, a. g. e., f. 141. vd.

41 Kylçe, a. g. e. f. 261; Alpan, a. g. e. f. 64.

42 BOA, Arkivi Osman pranë Kryeministrit, Y. A. HUS, nr. 172/ 121; Y. HUS, nr. 164/88; Y. Mtv, nr. 3/ 76; Tyrkgeldi, a. g. e., f. 143- 145.

43 BOA, Y. A. HUS. nr. 165/2, 165/21, 165/50, 165/104; Tyrkgeldi, a. g. e. f. 148-

që cituam më parë paralajmëruan Portën e Lartë për hapin e tyre të fundit se do ta okupojnë vendin qeverisës të përbashkët të tyre Izmirin dhe derisa nuk i kthehen shqiptarëve tokat e tyre në Malin e Zi nuk do të largohen nga Izmiri.⁴⁴

Rreziku i okupimit të Izmirit tek Sulltan Abdylhamiti dhe Porta e Lartë me plot kuptim ka ngjallur një ndjenjë shokuese. Nga ky shkas më 11 Nëntor të vitit 1880 u dërgohet një shkresë shteteve Evropiane ku u bëhej me dije dhe u thuhej rreth dorëzimit të menjëhershëm të Ulqinit dhe për formimin e një ushtrie të re në këtë rajon dhe të largonin mendimin rreth okupimit të Izmirit.⁴⁵ Gjatë këtij vendimi kur u filloi punën dhe përpjekjet komisioni i formuar i dorëzimit⁴⁶ në Nëntor të viti 1880 Myshir Dervish Pasha mori udhëtimin drejt Shkodrës.⁴⁷ Konfliktet në mes ushtrisë Osmane dhe policisë shqiptare mundësuan që më në fund më 23 Nëntor të vitit 1880 Dervish Pasha të hynte në Ulqin. Menjëherë pas kësaj, Lidhja e Prizrenit në Dhjetor të vitit 1880 e mbajti një mbledhje dhe e shpalli themelimin e Qeverisë së Përkohshme Shqiptare dhe filloi të qeverisë me forca të armatosura nëpër vendet që i kishte në duar të saja si në Shkup, Prishtinë, Vuçitërnë etj. As pas gjithë kësaj Dervish Pasha nuk i ndaloj forcat e tija. Dervish Pasha e mori në duar një shumicë të rajoneve dhe më në fund më 10 Prill të vitit 1881 hyri në Prizren. Kur kuptuan këtë ndodhi qeveritarët dhe përgjegjësit e Lidhjes së Prizrenit kishin ikur në Pejë dhe në Gjakovë. Pas bastisjeve dhe përcjelljeve të thella ranë në duar të tyre shumica e anëtarëve të Organizatës. Një nga udhëheqësit e Lidhjes së Prizrenit Abdyl Frashëri më 17 Prill të vitit 1881 në Draç ra në duar të tyre, ndërsa vëllai i tij Naimi më

159.

44 Kylçe, a. g. e. f. 263; Tyrkgeldi, a. g. e. f. 160; Skendi, *Albanian National...*, f. 67- 68.

45 BOA, Arkivi Osman pranë Kryeministrit, Y. A. HUS., nr. 165/141; Tyrkgeldi, a. g. e. f. 160- 161.

46 BOA., Arkivi Osman pranë Kryeministrit, İrade Dahiliye (İ. DH), nr. 66360.

47 BOA, Arkivi Osman pranë Kryeministrit, YEE, Pjesa nr. 11, Dokumenti, nr. 1129, Zarfi nr. 120.

8 Maj 1881 u arrestua. Fati i paraardhësve të tyre të Organizatës i përcolli gjithashtu edhe prijësit Haxhi Ymer Prizrenin, Zejnelabedin Efendiun dhe Shuaip Agën ku edhe këta u zunë e u arrestuan. Kështu që Organizata e Lidhjes së Prizrenit e cila u themelua më 10 Qershor të vitit 1878 pas tre viteve u shua.

Prof.dr. Yüksel ÇELİK

SUMMARY

**THE ALBANIAN UPRISINGS DURING THE REIGN OF
ABDULHAMID II: ORGANIZATION OF THE ALBANIAN
LEAGUE OF PRIZREN AND ACTIONS OF THE GRANDE
PORTE**

The emergence of nationalist currents in the Ottoman Empire and the establishment of national states represent a specific characteristic. The Empire since the early nineteenth century had experienced difficulties with upheaval of Serbs, Bulgarians, Montenegrins, etc. During the period of Tansimat (the reform movement of the Ottoman Empire in 1839) along with governance and the emergence of the new legislation driven reforms smoothly supported and fostered thoughts of nationalization and independence. During this period (Renaissance) showed up Albanian intellectuals of non-Muslim affiliations aiming to promote the Albanian culture and identity, and build a future for Albanian nation. The Albanian Renaissance intellectuals like Naum Veqilhaxhi, Dhimiter Kamarada, Jeronim de Rada, Konstantin Kristoforidhi, Thimi Mitko, aiming to publish books, newspapers, magazines and establish the unified Alphabet.

After signing the Treaty of San Stefano and the Treaty of Berlin, which considered the establishment of the Great Principality of Bulgaria, also thought of sharing the Albanian-inhabited regions between Serbia, Montenegro and Bulgaria. When Albanian intellectuals and politicians revealed these pretensions, came up together in Istanbul and established a secretive formation called: Organization for defense of Albanian rights. Members of this organization: Vaso Pasha, Zija Prishtina, Mihal Harito, Iljas Çoku, Sermedi Seit Toptani, Jani Vreto and brothers Abdyl e Sami Frashëri, and some others, decided to act as soon as possible holding a general congress, on May 30, 1878 in Prizren.